

Пасічна Ю.Г.¹

Погляди О. Чайнова на вирішення аграрної проблеми за Тимчасового уряду

¹ Пасічна Юлія Григорівна,
аспірантка кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна

Received October 22, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. У статті на основі опрацьованої джерельної бази автором, розкрито основні погляди економіста-аграрника О. Чайнова на вирішення аграрної проблеми за Тимчасового уряду. О. Чайнов був одним із ініціаторів створення Ліги аграрних реформ, яка в квітні-червні 1917 р. працювала над вирішенням аграрної проблеми Росії. О. Чайнов аграрну реформу розглядав як головне завдання держави в найближчому майбутньому, що потребувало негайного вирішення. В аграрній реформі вчений виокремлював земельне питання. Аграрна реформа повинна була бути проведеною згідно з принципами націоналізації, соціалізації, вилученні землі з товарного обігу, введення прогресивного податку, встановлення єдиної трудової норми. Держава повинна була проводити переселення селян із малоземельних районів у багатоземельні, здійснювати меліоративні роботи, таким чином покращуючи умови праці селян тощо. Перше, ніж проводити будь-які заходи, передбачалося вивчити всі статистичні дані та прорахунки всі можливі варіанти проведення аграрної реформи, щоб уникнути виступів селянства. Розкрито позитивні та негативні сторони аграрних положень О. Чайнова, звернено увагу на дискусійні моменти.

Ключові слова: Тимчасовий уряд, О. Чайнов, аграрне питання, соціалізація, націоналізація, єдиний податок, переселення.

Початок ХХ століття приніс Росії політичні зміни, наростання соціальних суперечностей, аграрні проблеми, зміну векторів зовнішньої політики. Після Лютневої революції заходи Тимчасового уряду спрямовувалися на вирішення аграрного питання. Політичні діячі, економісти-аграрники, вчені намагалися знайти вихід із аграрної кризи. Одним із них був Олександр Володимирович Чайнов, який не входив до жодної політичної партії. Участь у політичній діяльності брав як представник кооперативного руху, від якого в 1917 р. був висунутий до складу Тимчасового уряду на посаду Міністра землеробства. О. Чайнов був прихильником радикальних змін. Розробляв положення з вирішення продовольчої кризи [5]. Активно підтримував створення продовольчих комітетів, вибори в які, на його думку, повинні були проходити демократичним шляхом.

Науковці звертали свою увагу на політичну кар'єру О. Чайнова. Деякі з них побіжно окреслили роботу О. Чайнова у Тимчасовому уряді на посаді міністра землеробства. Одним із перших це зробив І. Мінц у своїй трьохтомній «Истории Великого Октября» [1, с. 91]. О. Ніконов висловлював думку, що суть аграрного питання О. Чайнов бачив в передачі землі селянам, виключаючи найману працю і створенні нових виробничих відносин, які забезпечували б найбільшу продуктивність праці і демократичний поділ національного прибутку. [1, с. 87]. Негативну оцінку діяльності О. Чайнова подав В. Кабанов: «Хоча О. Чайнов і пробув на посаді близько двох тижнів і фактично мало що зробив, морально він повинен розділити з буржуазним урядом відповідальність за те, що селяни землі не отримали» [1, с. 91]. Такі розбіжності поглядів привертають нашу увагу до вивчення діяльності О. Чайнова і посилюють актуальність дослідження. Об'єктом вивчення є наукові праці О. Чайнова. Предметом є погляди О. Чайнова із вирішення аграрної проблеми.

Головна діяльність О. Чайнова спрямовувалася на вирішення аграрного питання країни. О. Чайнов – один із засновників Ліги аграрних реформ [2, с. 105], завдання якої полягало у виробленні програм з вирішення аграрної проблеми країни. Ліга аграрних ре-

форм провела три з'їзди, на яких О. Чайнов виступав з своїми доповідями. На другому з'їзді Ліги аграрних реформ О. Чайнов обговорював завдання аграрної реформи, на третьому – природу селянського господарства і його земельний режим. 23 червня 1917 р., виступаючи на третьому з'їзді Ліги аграрних реформ із доповіддю «Природа селянського господарства і земельний режим», О. Чайнов зазначив: «Кладучи селянське господарство в основу всього господарського устрою Росії, ми повинні враховувати, що воно саме по собі відмінне від господарства, організованого капіталістично, в рамках якого ми звикли зазвичай вирішувати економічні проблеми. Селянське господарство насамперед господарство сімейне, весь устрій якого визначається розміром і складом сім'ї, відповідно до її потреб і робочих рук» [1, 86]. О. Чайнов закликав проводити реформу в інтересах селянства, враховуючи всі його особливості і умови життя. На державу О. Чайнов покладав піклування про регулювання аграрної еволюції, а не видання розпоряджень до виконання. Основні думки з вирішення аграрного питання О. Чайнов виклав у своїй праці «Что такое аграрный вопрос?» [6].

Аграрну проблему О. Чайнов вважав однією із найголовніших, від вирішення якої залежить в майбутньому економічне життя Росії. Також вона одна із найскладніших, яка постала перед державою. Якщо політику або зовнішні зв'язки можна контролювати, то аграрне життя селянства ніякими рамками обмежити не можна. Вчений наголошував, що до вирішення аграрної реформи потрібно підійти із усією відповідальністю. Для початку вивчити всі статистичні дані, прорахувати всі можливі варіанти проведення аграрної реформи. І лише потім «будущее хозяйственное развитие России приблизить к нашим социалистическим идеалам» [6, с. 7]. Вчений розділяв два критерії оцінки аграрних відносин: 1) ступінь продуктивності народної праці, прикладеної до землі; 2) демократизація розподілу національного прибутку [6, с. 18]. Всі партії повинні об'єднатися для досягнення спільної мети і дійти до одного компромісного рішення. Розуміючи, що аграрні програми політичних партій не за-

надто і відрізняються, в деяких моментах жодна з них не йшла на компроміс [3, с. 11].

Аграрна реформа в різних регіонах повинна проходити по-різному. Необхідно виробити одну програму для всієї країни, але її проведення в різних регіонах застосовувати відповідно до особливостей кожного регіону. Тільки тоді, на думку О. Чаянова, можна мати позитивний результат, оскільки кожний регіон має свої аграрні особливості. Першим завданням, яке потребувало вирішення – правильна постановка аграрної реформи [6, с. 12]. Для того, щоб розробити програму та її втілювати, потрібно мати якість уявлення кінцевого результату.

Цікавим є той факт, що О. Чаянов аграрне питання ставив набагато ширше ніж земельне. Він розрізняв ці два поняття. Аграрне питання О. Чаянов тісно пов'язував з організації сільського господарства. Його вирішення можна провести двома шляхами – звільненням землі від приватної власності [6, с. 12] або організації сільського господарства як галузі державного господарства [6, с. 13]. Однак другий шлях виконати складно, оскільки держава повинна регулювати аграрні відносини, а не контролювати їх повністю.

У своїй праці «Что такое аграрный вопрос?» О. Чаянов проголосив головну концепцію аграрної реформи: «Земля – трудовому народу!» [6, с. 19]. Керуючись цим, всі землі, які належать поміщикам і перебувають у приватній власності, повинні бути передані селянству. О. Чаянов розкрив переваги та недоліки великого і малого землеволодіння. Якщо мале землеволодіння – це селянські господарства, для яких земля – засіб існування і результат обробки землі залежить від кількості робочих рук, то велике землеволодіння – це капіталістичне землеволодіння, головний результат для якого – отримання максимального прибутку від землі, за допомогою різних допоміжних засобів. Звідси вчений приходив до висновку: земля повинна належати селянам, які працюють на ній [6, с. 19].

О. Чаянов одним із завдань аграрної реформи ставив полегшення праці селян. Для цього необхідно створити всі умови. Головним у житті селян є земля. Отже, перше, що повинна зробити держава – провести земельну реформу. Вона є лише частиною аграрної реформи і можливо однією з найлегших. Суть земельної реформи зводиться до організованої передачі землі селянству і в рівній мірі організувати землі самого селянина [6, с. 34]. Для цього необхідно вилучити землю і з товарного обігу [6, с. 55].

О. Чаянов був проти роздроблення землі і виступав за її націоналізацію. Повна націоналізація неселянських господарств, з погляду О. Чаянова, означала б, що орендна плата за 20 млн. десятин землі, яку постійно орендують селяни, буде знижена і буде виплачуватися не власникам, а державі. Згідно з ідеєю націоналізації, держава є власником всіх земель і отримує право розпоряджатися ними [6, с. 43]. Перше, ніж передавати землю селянам, потрібно встановити трудову норму. Держава не має права втручатися у внутрішній устрій господарств і повинна допускати можливість існування найманої праці. Якщо державне розпорядження землею – це централізований контроль, то на місцях землею розпоряджаються місцеві земельні органи, за-

сновані на принципі самоуправління. Однією із форм націоналізації є муніципалізація. Її суть О. Чаянов убачав у контролі місцевих органів самоуправління за землею [6, с. 44].

Ліси і інші культурні надбання повинні перебувати у державі. Праця над лісами й іншими спеціальними господарствами вимагає великих зусиль, застосування різних технічних засобів, праці багатьох людей, а селянин не може дозволити собі цього. Тому ліса і спеціальні господарства не можуть бути розділені між окремими господарствами чи навіть общинами [4, с. 10]. Спеціальні господарства можуть бути передані у відання місцевих органів самоуправління, а ліси передані під контроль держави [6, с. 30].

Селянство вже не те, що було у 1905-1907 рр., і передати землю у користування селянам замало, потрібно якнайкраще організувати їх працю. Для цього держава повинна проводити меліоративні роботи з осушення і зрошення земель, переселення селян із мало-земельних районів в багатоземельні, забезпечення селянських господарств необхідною технікою, застосування в народному господарстві країни вдосконалених методів техніки землеробства, організації місцевого населення в союзи і групи, які допомогли б малим господарствам нормально співіснувати з великими, а також в майбутньому могли б проводити якісні зміни [6, с. 37].

Земельну реформу передбачалося проводити не шляхом захоплення землі у власників і передачі її селянству, а на основі державного плану земельного устрою, розробленого з урахуванням економічних потреб та особливостей кожного регіону. О. Чаянов зазначав, що захоплення землі призведе до селянських виступів, чого і так вистало. Проведення однієї земельної реформи не дасть великого позитивного результату. Тому в основу існуючого земельного устрою потрібно покласти принцип соціалізації [6, с. 42]. Соціалізацію землі О. Чаянов убачав у рівномірному розподілі землі між селянами, які однаковою мірою є її власниками. Для втілення принципу соціалізації землі селяни повинні об'єднатися в органи земельного самоуправління, земельні общини і бути в однакових умовах праці [6, с. 42]. На нашу думку, принцип соціалізації був одним із реальних можливих варіантів хоч на певний час уникнути селянських виступів.

Планувалося встановити єдиний податок. При націоналізації і соціалізації землі єдиний податок не допустив би знецінення землі.

Таким чином, О. Чаянов пропонував не державну реорганізацію аграрних відносин і значну зміну землекористування і землеволодіння, а створення таких аграрних умов, за допомогою яких аграрні відносини пройшли б шлях еволюції і аграрні зміни найменш негативно позначилися б на селянських господарствах.

Землі, що перебували у державі, створили б земельний фонд, яким держава розпоряджатиметься відповідно до інтересів селянства [6, с. 45]. Держава залишала за собою право при потребі примусового відчуження будь-яких земель.

У програмних положеннях О. Чаянова були позитивні й негативні моменти. На позитивних моментах було наголошено вище, але не можна не окреслити і

негативних положень. Наприклад, соціалізація забороняла будь-яку найману працю [6, с. 47]. Водночас у своїх поглядах О. Чаянов не відкидав такої можливості, говорячи про принцип націоналізації. Більше того, О. Чаянов вважав, що позбутися наймані праці за капіталістичних умов розвитку держави просто не можливо. Негативним моментом у принципі націоналізації була трудова норма. Задовольнити всіх селян однією трудовою нормою було б не можливо у зв'язку зі специфікою районів. Хоча О. Чаянов говорить про вивчення особливостей кожного району держави і проведення аграрної реформи відповідно до аграрних умов району.

Поставало питання: що робити з тими господарствами, обсяг яких перевищує трудову норму. За державою закріплювалося право відчуження землі. Вчений попереджав, що відчуження земель, які перевищують трудову норму, потрібно проводити таким чином, щоб селяни були згодні із цими заходами [6, с. 57]. В іншому випадку можна отримати контрреволюційні виступи.

Термінів проведення аграрної реформи у державі О. Чаянов не встановлював, але зазначав, що всі зміни повинні проходити поступово, еволюційним шляхом. Наприклад, націоналізація, на його думку, займе одне-два десятиліття.

Досить складним було питання про безоплатне чи оплатне відчуження земель. О. Чаянов вважав, що відчуження земель повинне здійснюватися державою в борг, погашення якого відбуватиметься протягом 50-100 років. Виникла проблема. Землі, які перебували у приватному користуванні, були у більшості випадків закладені в державних і приватних банках, а тому, згідно з законом, належали не власникам, а вкладни-

кам земельних банків, власникам закладних листів. Відмова ж держави у виплаті земельного боргу могла призвести до фінансової кризи [6, с. 59]. Сума, яку повинна була сплатити держава за відчуження землі становила 5,5 млн. рублів [6, с. 60]. Ідея безоплатного відчуження критикувалася і не могла мати права на існування. Тому потрібно було шукати вихід із ситуації. До 50 млн. рублів боргу держави, який накопичився в результаті війни, додалось 5 – 6 млн. рублів за виплату при відчуженні земель. Було вирішено: власник землі отримує від держави боргове зобов'язання, на суму, яка рівна не ринковій, а дійсній вартості землі і в майбутньому щорічно отримує відсотки від погашення. Строк погашення розтягується на 50-100 років [6, с. 61]. Зрозуміло, що держава таким чином уникає фінансової кризи і соціального вибуху, але власник землі опиняється в не дуже вигідному для себе становищі.

Отже, на думку О. Чаянова, проведення аграрної реформи було необхідним заходом для нормального розвитку держави в майбутньому. Проведення аграрної реформи він вбачав у застосуванні демократичних методів шляхом еволюційних змін. Схилявся до націоналізації, соціалізації, державного регулювання та встановлення єдиного прогресивного податку. У поглядах вченого були позитивні та негативні моменти. Часто стикався з суперечностями, але намагався знайти з них вихід, до чого і закликав представників інших політичних партій. О. Чаянов не зупинився на виробленні аграрних програм, він був ініціатором створення Ліги аграрних реформ. Вся праця економіста-аграрника була корисним досвідом для Тимчасового уряду у вирішенні аграрної проблеми країни.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Балязин, В. Профессор Александр Чаянов / В. Балязин: монография. – М.: Агропромиздат, 1990. – 304 с.
Balyazin, V. Professor Alexander Chayanov [Professor Alexander Chayanov] / V. Balyazin: monografiya. – M.: Agropromizdat, 1990. – 304 s.
2. Вопросы истории СССР XIX – XX вв. / Отв. ред. проф. Н.Н. Степанов, проф. Г.М. Дойч, проф. Ю.В. Котухов, проф. Р.Г. Скрынников, доц. А.А. Свиридов. – Ленинград, 1971. – 238 с.
Voprosu istorii SSSR XIX – XX vv. [Questions of Soviet history of the XIX - XX centuries] / Otv. red. prof. N. N. Stepanov, prof. G.M. Doyh, prof. Y.V. Kotyhov, prof. R.G. Skrunkov, doc. A.A. Sviridov. – Leningrad, 1971. – 238 s.
3. Лозинский, З. Экономическая политика Временного правительства: монография / З. Лозинский. – Л., 1929. – 245 с.
Lozinskiy, Z. Ekonomicheskaya politika Vremennogo pravitelstva [The economic policy of the Provisional Government]: monografiya / Z. Lozinskiy. – L., 1929. – 245 s.
4. Чаянов, А. Избранные труды / Редкол.: В.Е. Адамов и др. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 432 с.
Chayanov, A. Izbrannue trydu [Selected works] / Redkol.: V.E. Adamov i dr. – M.: Finansu i statistika, 1991. – 232 s.
5. Чаянов, А. Продовольственный вопрос / А. Чаянов. – М.: Скоропеч, 1917. – 54 с.
Chayanov, A. Prodovolstvennyy vopros [The food problem] / A. Chayanov. – M.: Skoropech, 1917. – 54 s.
6. Чаянов, А. Что такое аграрный вопрос? – М.: АО «Универсальная библиотека».
Chayanov, A. Cho takoe agrarnuy vopros? [What is the agrarian problem?]. – M.: AO «Universalnaya biblioteka».

Pasichna Y.G. A. Chayanov's views on solving agricultural problems by Provisional Government

Abstract. On the basis of processed information sources, the author reveals the main views of agricultural economist A.Chayanov to solve agricultural problems for the Provisional Government. A. Chayanov was one of the founders of the League of agrarian reforms, which in April-June 1917 worked on solving agricultural problems in Russia. A. Chayanov considered agrarian reform as the main task of the state in the nearest future that required urgent attention. In agrarian reform the scientist allocated land issue. Agrarian reform was to be carried out in accordance with the principles of nationalization, socialization, removing land from commodity circulation, the introduction of progressive tax, establishing a common labor standards. The state was to conduct resettlement of smallholder farmers in areas with much land, perform reclamation work, thus improving the working conditions of farmers and others. The first thing you do before any activities requires the exploration of all the statistics and figure out all the possible options for agrarian reform to avoid peasantry protests. In the paper are revealed the positive and negative aspects of agricultural provisions by A. Chayanov, is drawn attention to the controversial moments.

Keywords: Provisional government, A. Chayanov, Agrarian question, socialization, nationalization, flat tax, relocation.

Пасична Ю.Г. Взгляды А. Чаянова на решение аграрной проблемы при Временном правительстве

Аннотация. В статье автор на основе изученной источниковедческой базе раскрыл взгляды экономиста – агрария А. Чаянова на решение аграрной проблемы при Временном правительстве. А. Чаянов был одним из инициаторов создания Лиги аграрных реформ, которая в апреле – июне 1917 г. работала над решением аграрной проблемы в России. А. Чаянов аграрную реформу рассматривал как главную задачу государства в ближайшем будущем, которая требовала немедленного решения. В аграрной реформе ученый отдельно выделял земельный вопрос. Аграрная реформа должна была быть проведена согласно принципам национализации, социализации, изъятию земли из товарного оборота, введением прогрессивного налога, установлением единой трудовой нормы. Государство должно было проводить переселение крестьян из малоземельных районов в многоземельные, осуществлять мелиоративные работы, таким образом улучшая условия труда крестьян. Прежде, чем проводить любые мероприятия, предусматривалось изучение всех статистических данных и проведение расчетов всех возможных вариантов проведения аграрной реформы, чтобы избежать выступлений крестьянства. Раскрыты положительные и отрицательные стороны аграрных положений А. Чаянова, уделено внимание спорным моментам.

Ключевые слова: *Временное правительство, А. Чаянов, аграрный вопрос, социализация, национализация, единый налог, переселение.*